

Ana Gruden

Pojmovanje socialne zvrstnosti pri govorcih slovenščine in vpliv šolanja

Povzetek

Teorija socialne zvrstnosti je v slovenskem šolskem sistemu navzoča že od leta 1965, pa vendar nekateri jezikoslovci opažajo, da govorce (javni) govor še vedno bolj presojuje s stališča tradicionalističnega pojmovanja jezika (kaj je prav) kot s stališča zvrstnosti (kaj je primerno). Šolski dokumenti (šolska zakonodaja in učni načrti) kažejo postopno sprejemanje koncepta zvrstnosti, primerjava predstavitev socialne zvrstnosti v srednješolskih učbenikih iz različnih jezikoslovnih obdobji pa potrjuje hipotezo o posebnem statusu knjižnega jezika. Koncept zvrstnosti je glede na opravljeno anketo pri govorcih kljub temu prisoten, ne glede na starost ali izobrazbo.

Ključne besede: teorija socialnih zvrsti, zvrstnost, strukturalizem, tradicionalistično pojmovanje jezika, knjižni jezik

Abstract

Although the theory of social varieties has been present in the Slovenian school system since 1965, some linguists note that (public) speech is still judged in terms of a traditional conception of language (what is right) rather than in terms of varieties (what is appropriate). School documents (school legislation and curricula) show a gradual acceptance of the concept of variety, and a comparison of the theory of social varieties in secondary school textbooks confirms the hypothesis of the superiority of the standard language. According to the research, the concept of variety is nevertheless present in speakers, regardless of their age or education.

Key words: theory of social varieties, variety, structuralism, traditional conception of language, standard language

1 Uvod¹

Jezikovno načrtovanje obsega odnos do jezikovnega repertoarja, ki je na razpolago njenim članom, in ukrepanje določene družbe. V ospredju sta težnja po vplivanju na jezikovne oblike javnega sporazumevanja in vplivanje družbe na oblikovanje zavesti o teh jezikovnih oblikah s ciljem ustvarjati in izpopolnjevati jezik s pomočjo načrtovanja statusa jezika in načrtovanja korpusa (jezikovnega tkiva) (Nečák Lük 1997: 117–118).

Jezikovno načrtovanje v slovenskem prostoru je doživelo korenitejšo spremembo z uvajanjem teorije socialne zvrstnosti. Ta je v slovenski prostor prišla s strukturalizmom, ki se je pri nas začel intenzivneje uveljavljati v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja. Do takrat je bil v veljavi tradicionalistični² jezikoslovni pogled, ki je knjižni jezik pojmoval kot monolitno pojavnost, normo pa je določal na podlagi slovnično popravljenega »dobrega avtorja« (Vidovič Muha 1996: 24). Strukturalizem se je s teorijo zvrstnosti usmeril v raziskovanje jezikovne razplatenosti in primernosti različnih zvrsti glede na posamezne govorne položaje. Do leta 2001 je bil vpeljan v glavne priročnike slovenskega jezika (*SSKJ, Slovenska slovnica, Slovenski pravopis*) ter takoj na začetku sprejet tudi v učne načrte. V šolsko rabo (gimnazije) je bil uveden z učbeniki Jožeta Toporišiča *Slovenski knjižni jezik* 1–4 (1965–1970).

Kljub petdesetletni tradiciji strukturalizma pa nekateri jezikoslovci v praksi zaznavajo, da govorniki jezik še vedno presojuje bolj s stališča tradicionalnega jezikovnega prepričanja, »kaj je prav«, kot pa s stališča teorije zvrstnosti, »kaj je primernejše«. Kot pravi Stabej, se sodobnejši jezikoslovni pogledi na zvrstno razplatenost normo knjižnega jezika v širši javnosti niso uveljavili kot prevladujoč, funkcionalen pogled na jezik: »Jezik javnih besedil se zato ne presoja glede tega, ali je ta ali oni jezikovni pojav v skladu z normo knjižnega jezika ali ne, temveč kaj je narobe in kaj je prav, kaj je lepo in kaj je grdo, kaj je dovoljeno in kaj prepovedano, celo kaj je slovensko in kaj ne, pri čemer velikokrat ne gre za usklajevanje jezika nekega besedila z normo knjižnega jezika, ampak za usklajevanje jezika z izrazito osebnim, celo čustvenim pogledom na jezik tistega, ki to besedilo pregleduje« (Stabej 2010a: 55).

1 Prispevek je prirejen po diplomski nalogi *Pojmovanje socialne zvrstnosti v slovenskem prostoru s poudarkom na šolstvu*, mentor red. prof. dr. Marko Stabej, somentorica doc. dr. Maja Bitenc z Oddelka za slovenistiko (Gruden 2013).

2 Zaradi pomenske obremenjenosti pojma »tradicionalen« se izogibam izrazom, kot so tradicionalna slovnica, tradicionalno jezikoslovje, ki jih za poimenovanje jezikoslovne smeri, ki je bila v slovenskem prostoru v veljavi pred strukturalizmom, uporabljata Toporišič (1991) in Skubic (2005). Termin tradicionalistično (pojmovanje jezika) povzemam po Vidovič Muha 1994, 1996.

2 TEORIJA SOCIALNE ZVRSTNOSTI NA SLOVENSKEM

2.1 Tradicionalistično jezikoslovje na Slovenskem in zgodovinski oris

Tradicionalistična smer je v slovenskem jezikoslovju prevladovala nekako od druge polovice 18. stoletja, ko začne več skupin izobražencev v skladu z duhom dobe in različnimi preporodnimi težnjami načrtno oblikovati knjižni jezik (Pogorelec 2011: 40–41), do druge polovice 20. stoletja. Po Skubicu (2005) je glavna značilnost tradicionalističnega jezikoslovja ustvarjanje ideje o idealnem jeziku. Vsak poenoten opis jezikovnega sistema je le idealizacija, abstrakcija zelo raznolikih praks, tradicionalistični jezikoslovci pa so svoje jezikoslovne opise predstavljali kot jezik (npr. slovenščino ali angleščino) sam, čeprav je v resnici šlo za slovnico knjižne zvrsti tega jezika. V jeziku so (s pomočjo slovnice) iskali »skriti red«, ki je potem postal predpis za »dobro rabo«. Pogled na jezik (v resnici knjižno zvrst) kot enotni, monolitni pojav je v govorjenem (neknjižnem) jeziku videl odklon; od tod vrednotenje, da ljudje ne znajo govoriti, da kvarijo jezik ipd. Slovenskega tradicionalizma se poleg tega drži še ideologija o čistem in nepokvarjenem (kmečkem) jeziku, ki ji je teoretični temelj postavila slovnica Jerneja Kopitarja (1808). Nastala je iz nasprotovanja takratni kulturni govorici, ki je vsebovala precej kalkov iz nemščine.

Kopitarjevo načelo iskanja izraznega bogastva v »nepokvarjenem kmečkem jeziku« se je izkazalo za zelo učinkovito z vidika ohranitve slovnico-besediščne samosvojesti slovenščine, saj je prekinilo odvisnost od kalkiranih slovnice in besedotvornih vzorcev. Toda čeprav je bil tak jezik tudi tvorno zelo učinkovit zaradi širokega kroga bralstva, ni bil dovolj »eliten« za meščanstvo, ki je hotelo imeti svojo zvrst kot statusni simbol – Prešeren-Čopov krog je zagovarjal avtonomnost izobraženskega, kultiviranega jezika, Kopitar pa »etnično čistost« jezika (Skubic 2005: 25–28).

Zgodovinske okoliščine na Slovenskem nam do dvajsetih let 20. stoletja kažejo izrazito diglotično razmerje: nižji status je imel slovenski dialekt (pogovorni jezik), višjega pa nemški kulturni jezik (Pogorelec 2011: 396).³ Po marčni revoluciji leta 1848 so se razsvetljske ideje preoblikovale v zahtevo po političnem zaokroženju slovenskih dežel hkrati z zahtevo po enakopravnosti slovenskega in nemškega jezika (Pogorelec 1998: 60). Potreba po elitni govorni slovenščini je prišla še bolj do

3 Udejanjanje načrtovanega statusa slovenskega jezika je v središču slovenskega prostora potekalo do konca 19. stoletja, drugod (Koroška, južna Štajerska) pa do razpada Avstro-Ogrske (1918). Beneška Slovenija je leta 1866 že pripadla Kraljevini Italiji in bila pod njo deležna raznarodovalne politike, podobno se je po letu 1918 godilo slovenski Istri s Primorsko, Slovencem na avstrijskem Koroškem in porabskim Slovencem na Madžarskem (Pogorelec 1998: 60).

izraza, saj je slovenščina začela pridobivati vedno večjo vlogo v javnem življenju in se je vedno bolj funkcijsko razslojevala. Kljub velikim trenjem med jezikoslovci, ki so propagirali nepokvarjen »ljudski jezik«, in meščani, ki so mimo njih iskali svojo govorico, se je po marčni revoluciji nesporno pokazalo, da je za komunikacijsko uresničevanje slovenskega jezika nujna njegova položajska in socialna večfunkcionalnost (Stabej 2010a: 42).

V dvajsetih letih 20. stoletja dobi v Dravski banovini Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev slovenščina status enakopravnega državnega jezika, ki pa je v več-jezikovni državi v rabi ozemeljsko omejen. Po letu 1945 Republika Slovenija v okviru Jugoslavije dobi vrnjeno večino pokrajin s slovenskim prebivalstvom, ki so po prvi svetovni vojni pripadle Italiji, razen Trsta in Gorice z zaledjem.⁴ Slovenščina ponovno pridobi status enega od državnih jezikov povojne socialistične in federativne Jugoslavije (Pogorelec 1998: 60). Zaradi unitaristične težnje države, da bi srbohrvaščina postala vsedržavni jezik, ta čas zaznamuje močno samoohranitveno jezikovnopolitično delovanje; to ohranja nazor o monolitnem knjižnem jeziku vse do šestdesetih let, ko v okviru strukturalističnega razumevanja knjižnega jezika le-ta postane univerzitetni diplomski predmet (konec petdesetih let) in je ustanovljena stolica za sodobni knjižni jezik, stilistiko in zgodovino knjižnega jezika (1969). S tem je strukturalistični jezikoslovni pogled postavljen tudi v širši družbeni prostor. Hkrati so to leta najbolj intenzivnega uvajanja strukturalizma v jezikoslovni in širši znanosti, kar se je v devetdesetih letih odrazilo v spremembi izobraževalnega sistema (Vidovič Muha 1996: 20–24).

2.2 Uvajanje strukturalizma

Kot pravi Vidovič Muha (1996: 29), se je slovenska različica jezikovnih zvrsti v začetku razvijala skozi vsaj načelno nasprotovanje tradicionalistični slovnici. Celovita slovenska zvrstno-slogovna teorija se po njenih besedah uveljavi z dokončnim sprejetjem zasnove *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1970–1991).

Vendar uveljavljanje koncepta ni potekalo gladko, zlasti zato ne, ker vsi jezikoslovci niso prevzeli istega pojmovanja teorije zvrstnosti. Ta neskladnost se še danes občuti v ključnih jezikovnih priročnikih: slovarju, slovnici in pravopisu. Teorija zvrstnosti, ki je bila široki javnosti najprej predstavljena v učbenikih Jožeta Toporišiča (prvi zasnutki teorije socialnih zvrsti v knjigi *Slovenski knjižni jezik 1* iz leta 1965, standardna predstavitev funkcijske zvrstnosti v knjigi *Slovenski knjižni jezik 3* iz leta 1967), je bila v istem obdobju udejanjena v *SSKJ*-ju, dokončno

4 Avstrijska Koroška je ostala v avstrijski državi, Porabje s slovenskim prebivalstvom pa v mejah Madžarske (Pogorelec 1998: 60).

pa standardizirana v Toporišičevi *Slovenski slovnici* (s predelavami izhaja od leta 1976). V *Slovenski pravopis* je po besedah Andreja Skubica (2005: 43–44) dokončno prišla šele leta 2001, ko so bila skupaj izdana pravila in slovar. Ob primerjavi vseh del se pokaže, da sicer vsa obravnavajo zvrstnost, vendar prikaz le-te ni poenoten. *SSKJ* v osnovi izhaja iz knjižnega jezika, saj gradivo s kvalifikatorji vrednoti glede na knjižni jezik (navsezadnje je to izrecno poudarjeno že v naslovu: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*). Za izražanje praškostrukturalnega pojmovanja jezikovnih zvrsti pa po besedah Vidovič Muhe (1996: 32) poskrbijo kvalifikatorji in funkcijskozvrstno uravnotežena dokumentacija. Teorija jezikovne zvrstnosti v *Slovenski slovnici* in *Pravopisu* je podana teoretično in neposredno, vendar deli v razlagi med seboj nista povsem usklajeni, razlikujeta pa se tudi od udejanjene zvrstnosti v *SSKJ*-ju.

V šolski rabi je obveljala členitev Jožeta Toporišiča, tako kot je podana v *Slovenski slovnici* in šolskih učbenikih.

2.3 Slovenska teorija jezikovnih zvrsti in kritični pogledi nanjo

V *Slovenski slovnici* so zvrsti razdeljene na socialne, funkcijske (praktičnosporazumevalna, strokovna, publicistična, umetnostna), prenosniške (govorjena, pisana), časovne ali zgodovinske (sodobna, pretekla) in mernostne (vezana, nevezana) (Toporišič 2000: 13).

Socialne zvrsti imajo dva pola: knjižni jezik (knjižno +) se deli na zborni in splošno- ali knjižnopogovorni, med neknjižne zvrsti (knjižno –) pa spadajo pokrajinski pogovorni jeziki in narečja. Kot modifikacije osnovnih socialnih zvrsti avtor navaja še interesne govorce sleng, žargon in argo.⁵

Kritiki teoriji jezikovne zvrstnosti očitajo predvsem usmerjanje jezikovnega dogajanja v jezikovni skupnosti namesto opisovanja (Stabej 2010a: 198–199) in nered v delitvi (Smole 2004: 322–323). Številne polemike je že v času izida sprožilo kodificiranje pogovornega jezika (prim. Toporišič 1991: 439–470). Nekateri ji očitajo privilegiranost knjižnega jezika (Stabej 2010a: 198), mnenja pa se še vedno krešejo tudi okrog samega poimenovanja (socialne zvrsti).⁶

Pri poimenovanju socialnih zvrsti prihaja do različnega razumevanja med dvema pomenoma besede socialen: nanašajoč se na družbo, družben, in nanašajoč se na gmotni položaj, mesto v družbi (prim. ustrezno geslo v *SSKJ*). Čeprav Toporišič

5 Podrobna razlaga in primerjava predstavitve socialnih zvrsti v slovenskih normativnih priročnikih je v Gruden 2013: 15–17.

6 Pregledno o kritiki socialnih zvrsti in alternativnih predlogih piše Maja Bitenc (2016: 104–109).

izraza »socialen« v resnici nikoli ne razlaga kot socialno pripadnost, ampak mu to pomeni »družben v najširšem pomenu besede« (Toporišič 1991: 422–423), so jezikoslovci do termina kritični, saj naj bi bil »nekoliko zavajajoč« (Skubic 2005: 42). Kržišnik (1998: 55) ugotavlja, da kljub terminologiziranosti v izrazu učinkuje tudi siceršnji leksikalni pomen, o čemer jo v zvezi s socialno zvrstnostjo slovenskega jezika vsako leto znova prepričujejo odgovori mnogih študentov, njena opažanja pa se skladajo tudi z rezultati ankete, ki sem jo med običajnimi govorniki izvedla v okviru raziskave.

Jezikoslovce, zlasti dialektologe, moti privilegiranje knjižnega jezika. Teorija socialne zvrstnosti je narejena s stališča knjižnega jezika in ne »jezika v vseh njegovih pojavnih oblikah, kot so zvrsti definirane, se pravi s stališča slovenskega jezika v celoti« (Smole 2004: 322). V njej prav tako ni ustrezne razvrstitve s stališča (pretežno) govorenega in pisnega jezika – Breda Pogorelec (1998: 59) zato socialne zvrsti pojmuje kot »govorne vrste«, kar pomeni, da jih obravnava z vidika prenosnika in ne družbenosti tako kot Toporišič (o tem še Stabej 2010a; Trobevšek 2009).

Slovenska teorija zvrstnosti »shematično razvršča jezikovne in besedilne oblike, sporazumevalne položaje ipd., pri tem pa ne pojasnjuje resničnega dogajanja v jezikovni skupnosti, temveč ga skuša predvsem usmerjati,« piše Stabej (2010a: 198). Takšno pojmovanje ni v prid spodbujanju prožne jezikovne zmožnosti pri učencih, saj lahko povzroči statično in shematizirano predstavo o jeziku in jih tako ne usposobi za učinkovito sporazumevanje v življenju (Stabej 2010a: 198), kar pa je navsezadnje eden glavnih ciljev (jezikovnega) šolanja.

3 SPREJEMANJE STRUKTURALISTIČNIH POGLEDOV V ŠOLSTVU

Tradicionalistični nazor o monolitnosti knjižnega jezika že v dvajsetih letih 20. stoletja ni več ustrezal ne jezikoslovnim dognanjem ne družbenemu dogajanju, zato je bil prodor strukturalizma v izobraževalni sistem in širšo javnost samo vprašanje časa. Leta 1965 je izšla prva knjiga prihodnje slovenske slovnice avtorja Jožeta Toporišiča – *Slovenski knjižni jezik 1*, ki je vsebovala nove strukturalistične nazore. Še istega leta jo je Republiški sekretariat za šolstvo Slovenije potrdil kot učbenik (Toporišič 1991: 439).

Uveljavljanje knjižnega jezika kot krovne in ključne jezikoslovne panoge v slovenskem univerzitetnem prostoru je bilo povezano tudi z mislijo na izboljšanje šolskih programov slovenščine (Stabej 2010a: 241–242), saj učitelji do mature leta 1995 jezika niso vedno poučevali v predpisanem obsegu in na predvideni način (Trobevšek 2009: 380). Pri tem pa je prišlo do neke vrste nesporazuma –

znanstvena dognanja so v skoraj nespremenjeni obliki prišla v šolske učbenike, obenem pa večina strokovne in širše javnosti ni bila pripravljena sprejeti kakršnih koli novosti (Stabej 2010a: 242). V praksi je to pomenilo, da učitelji novega učbenika z vsemi tovrstnimi strokovnimi novostmi niso hoteli uporabljati (o tem prim. Toporišič 1991; Trobevšek 2009; Stabej 2010b). Nova slovnica je bila poleg tega uvedena precej na hitro in brezkompromisno, kot delo enega samega avtorja.⁷ Na slabo sprejetost slovnice kažejo tudi odzivi strokovne javnosti – ta je po Toporišičevih besedah izid nove slovnice hoté ignorirala (Toporišič 1991: 458–460). Kljub vsemu je danes Toporišičeva *Slovenska slovnica*, izdana na podlagi njegovih šolskih učbenikov, poleg nekaterih slovníc tujih avtorjev, namenjenih predvsem tujcem, edina sodobna referenčna slovnica slovenskega jezika (Stabej 2010b: 49), po kateri se ravna tudi vsi šolski učbeniki.

3.1 Spremembe v jezikovni politiki – spremembe v šolstvu

Šola (v smislu vseh ustanov, katerih naloga je načrtno opismenjevanje in posredovati potrebno znanje knjižnega jezika – od osnovnih šol do univerze) je ena izmed dejavnosti jezikovnega načrtovanja in skrbi za njegovo uspešnost:⁸ posreduje temeljno vedenje o knjižnem jeziku in njegovih komunikacijskih razsežnostih (Pogorelec 1998: 51, 53). Prvine tradicionalističnega oz. strukturalističnega pojmovanja jezika se zato odražajo v šolskih dokumentih: v ta namen sem preučila šolsko zakonodajo, ki navodila v zvezi z jezikom podaja v zelo splošni obliki, nato učne načrte, ki zelo natančno določajo, kaj naj bi se pri urah obravnavalo, nazadnje pa sem pregledala še srednješolske učbenike, ki so se v različnih obdobjih uporabljali v šolah. Pregledano gradivo zajema obdobje od leta 1895 do 2012 in obsega vse dokumente, ki so bili v zvezi s tem na voljo v Slovenskem šolskem muzeju. Sicer obsežna zbirka še vedno ni popolna, nisem pa iskala npr. v Arhivu Republike Slovenije.⁹

Iz preučevanega gradiva lahko izluščimo, da so se smernice poučevanja nekajkrat spremenile. Slovensko jezikoslovje (s poudarkom na teoriji socialnih zvrsti), kakor se odraža v učnih načrtih in šolski/javni rabi, lahko za potrebe te raziskave razvrstimo v tri obdobja:

7 Na pomanjkljivo sodelovanje z drugimi strukturalističnimi jezikoslovci posredno opozarja Dular v kritiki ob izidu *Slovenske slovnice*, ko omenja, da je »škoda, ker je bilo novo poimenovanje [zborni jezik oz. zborna zvrst knjižnega jezika, op. A. G.] vpeljana kar mimogrede, tako rekoč molče, saj ga Slovenci že dolgo časa iščemo; ker ga nismo pravočasno našli, je med drugim prišlo do nepotrebnih nesporazumov ob ocenjevanju *SSKJI* oziroma ob dejstvu, da ta *slovar knjižnega jezika* uporablja poseben slogovni kvalifikator *knjižno*« (Dular 1971: 18) [poudarki so v izvirmiku].

8 Poleg šole k jezikovnemu načrtovanju prispevajo še status jezika, korpus in besedila v soodvisnem delovanju (prim. Pogorelec 1998).

9 Za seznam vseh pregledanih virov glej Gruden 2013.

1. Tradicionalistično jezikoslovje: Zajeto v historični slovnici: knjižni jezik je enačen s slovenskim, je monoliten in en sam, poudarja zgodovinsko slovnico (diahrono preučevanje) in ustvarja ideologijo o čistem in nepokvarjenem ljudskem jeziku ter daje za zgled »dobrega avtorja«. Kot sredstvo doseganja teh ciljev se razmahne purizem. Traja do šestdesetih let 20. stoletja oz. do približno leta 1965, ko izide prvi del Toporišičevega učbenika *Slovenski knjižni jezik*.
2. Strukturalistično jezikoslovje: Uvede teorijo zvrsti in z njo zavedanje o jezikovni raznolikosti tudi na področju knjižnega jezika, še vedno pa knjižni jezik pojmuje kot temelj slovenskega jezika. Uvedba sinhronega pristopa k jeziku sproži močnejši razvoj besediloslovja in sociolingvistike (Stabej 2010a: 242). Traja od leta 1965 do devetdesetih let 20. stoletja – leta 1998 izide prenovljeni učni načrt za gimnazije.
3. Obdobje več jezikoslovnih pogledov (tvorbno-pretvorbne slovnice in pomenskega jezikoslovja, funkcijskega jezikoslovja, pragmatičnega jezikoslovja, sociolingvistike in besediloslovja): Glavni cilj šolanja postane razvijanje sporazumevalne zmožnosti. Večje zavedanje obstoja različnih zvrsti je vpeljeno z obravnavo neumetnostnega besedila in poudarjenim upoštevanjem okoliščin (prim. Vogel 2003: 19–35). Traja od devetdesetih let 20. stoletja do prvega desetletja 21. stoletja.

3.2 Socialne zvrsti v učnih načrtih

Šolska zakonodaja učni jezik določa zelo splošno, pregledani učni načrti pa ponujajo vpogled tako v zgodovinske okoliščine kot tudi v ožjo jezikovno politiko in njeno izvajanje v različnih obdobjih.

Učni načrti v tradicionalističnem obdobju večinoma poudarjajo, da je treba posebno pozornost nameniti »čistemu in književnemu jeziku« ter vzburjanju smisla za »lep in dober jezik«, čemur naj služi tudi slovnica:

Pri govornim vežbama i kod ostalih predmeta treba obratiti pažnju na čist i književni govor [...] (Programi i metodska uputstva 1936).

Slovniško znanje ne sme biti skupek mrtvih pravil, temveč sredstvo za resnično obvladanje materinega jezika, za lepo, pravilno, smiselno – ustno in pismeno – izražanje misli (Učni načrt 1950; Učni načrt 1951a; Učni načrt 1951b).

Šolanje je usmerjeno k obvladovanju knjižnega jezika. Narečja so največkrat omenjena zgolj kontrastivno z njim in v zvezi z razlikami (težavami), ki govor dijakov ločijo od knjižnega jezika ter v okviru obravnavanja zgodovinskega razvoja jezika:

Potrebno je [...] bez ikakvog potsmeha upozoriti učenike na provincijalizme koje primetimo u njihovom govoru i privikavati ih da govore književnim jezikom. Kod učenika sa sela treba obratiti pažnju na tačnu upotrebu padeža s predlogom, a kod učenika iz varoši na vavarizme (ni mi je poznato, potujem s vozom, idem kod strica, brat od tvog sosedu i dr.) (Programi i metodska uputstva 1936).

Slovnica, slovniške in pravopisne vaje in utrjevanje slovniškega gradiva:

Primeri morajo biti v sodobnem knjižnem jeziku in idejno pravilni. [...] Upoštevati je treba krajevne razmere in vaditi zlasti tista pravila, ki delajo dijakom največ težav (Učni načrt 1948).¹⁰

Tradicionalistično je pojmovanje knjižnega jezika kot pravega – učitelj naj dijake

ob vsaki priložnosti opozarja na dialektične posebnosti njihovega govora in na ustrezne pravilne knjižne oblike (Učni načrt 1954; prim. tudi Gimnazija – gradivo 1962; Gimnazija – gradivo 1964; Gimnazija – predmetnik 1975).

V učnih načrtih iz let 1951 in 1954 se pojavijo tudi jasna puristična navodila:¹¹

Trebljenje barbarizmov, provincializmov in arhaizmov (Učni načrt 1954).

Vsa leta načrtno odstranjujemo besede in rekla, ki jih Slovenski pravopis prepoveduje oziroma odsvetuje, učenci pa naj si sestavljajo ustrezne slovarčke (Učni načrt 1951a; Učni načrt 1954).

V začetku petdesetih let se v učnem načrtu za peti letnik učiteljsišča pojavi tudi edini odkriti poziv k odpravljanju narečnega govora: v slovenskem seminarju se med drugim obravnava

narečja (poudarek na posebnostih), ki jih prinašajo učenci s svojim govorom v šolo in ki jih mora učitelj odpravljati (Tomšič 1955).

V smislu zvrstnosti ostajajo učni načrti enako tradicionalistični tudi v obdobju, v katerem naj bi se že uveljavil strukturalizem. Naštete so tri zvrsti jezika (knjižni, pogovorni, narečje), strukturalistične prvine pa lahko zasledimo v njihovem umeščanju v družbeni okvir in poudarjeni rabi jezika:

10 Nižja gimnazija je bila ustanovljena po drugi svetovni vojni namesto meščanskih šol in dejansko vključuje otroke od enajstega do štirinajstega leta starosti (današnji 5. do 9. razred). Učne načrte za nižje gimnazije sem uvrstila med učne načrte za srednje šole, ker se v dikciji in načinu obravnave snovi zelo razlikujejo od učnih načrtov za osnovno šolo iz tega časa.

11 Takšen purizem bi lahko uvrstili med prizadevanje za povečevanje jezikovne razdalje napram drugim južnoslovenskim jezikom, o čemer piše Nečak Lük (1997: 126).

Raba jezika v družbenem življenju. Narečje. Pogovorni jezik. Knjižni jezik (Objave Sveta 1962; Gimnazija – gradivo 1962; Gimnazija – gradivo 1964; Gimnazija – predmetnik 1975).¹²

Poudarek je na obvladovanju zbornega govora, novost pa je, da je izhodišče narečje. Slednje je sicer pojmovano kot prehodni element k obvladanju knjižnega jezika, zaradi česar naj bi narečja polagoma izginila:

Pri temah, ko govorimo o slogu, je treba paziti zlasti na to, da bi se učenci izogibali vsakdanjega govornega izražanja in fraz, skratka, da bi se naučili zbornega govora. [...] Še vedno prihajajo z gimnazij in drugih srednjih šol absolventi s slabim znanjem materinščine. To je toliko bolj boleče, ker je prvi namen jezikovnega pouka vendarle usposobiti učenca, da bi v govoru in pisavi obvladal materinščino (Gimnazija – gradivo 1962; Gimnazija – gradivo 1964; Gimnazija – predmetnik 1975).

Narečja: Učenec naj se zave, da slovenski ljudje govorijo različno. Skušaj naj dooznati poglobitvene posebnosti vsaj tistih narečij, ki so mu bližje, zlasti domačega, in določiti njih razmerje do knjižnega jezika. Učitelj naj črpa narečno gradivo iz tekstov v berilih, iz dialektičnih zbirk, ki so mu pri roki, skušaj naj tudi uporabiti radio in vesele večere (Učni načrt 1955; Gimnazija – gradivo 1962; Gimnazija – gradivo 1964; Gimnazija – predmetnik 1975).

Zgodovina jezika: Knjižni jezik in narečja (sredotežna in sredobežna sila). Obilno gradivo za prikaz glavnih narečij. Lokalizmi in elementi iz narečij v knjižnem jeziku med obema vojnama. Knjižni jezik se čedalje bolj uveljavlja, narečja pešajo (časniki, radio, gledališče, javni nastopi, pomen narodnoosvobodilnega boja in industrializacije v spreminjanju dialektov, ozka povezanost vse dežele s prometnimi sredstvi). Nastanek nekakšne koiné (Gimnazija – gradivo 1962; Gimnazija – gradivo 1964; Gimnazija – predmetnik 1975; prim. tudi Učni načrt 1955).

Prisotna je tudi funkcionalistična obravnava knjižnega jezika:

Pregled današnjega stanja jezika v leposlovju; znanstvena proza in časnikarstvo (Gimnazija – gradivo 1962b; Gimnazija – gradivo 1964; Gimnazija – predmetnik 1975).

V devetdesetih letih je v ospredje postavljena sporazumevalna zmožnost:

Učenci razvijajo zmožnosti za učinkovito govorno in pisno sporazumevanje v slovenščini, zmožnosti za sprejemanje in doživljanje umetnostnih besedil ter za razumevanje in interpretacijo umetnostnih in neumetnostnih besedil (Predmetni izpitni katalog 1993).¹³

12 V zadnjih treh virih se pojavlja enako besedilo.

13 Identično besedilo tudi v *Predmetnih izpitnih katalogih za maturo: Slovenski jezik in književnost* iz let 1996, 1997 in 1998.

Poudarek je na slovenskem knjižnem jeziku:

Spoznavajo zakonitosti in izrazne možnosti slovenskega knjižnega jezika ter razumevajo, razlagajo in vrednotijo književne pojave v njihovi časovni, prostorski in vzročni povezanosti. Sprejemajo slovenski jezik in književnost kot najpomembnejši del svoje kulturne dediščine (Predmetni izpitni katalog 1993).¹⁴

Zvrsti so obravnavane tako, kot so predstavljene v *Slovenski slovnici*:

Funkcionalni cilji: [1. letnik]: Spoznavajo socialne zvrsti in okoliščine njihove rabe. Ugotavljajo posebnosti svojega narečja/pokrajinskega jezika. [2. letnik]: Iz dejanskih posnetkov govorce najstnikov ugotavljajo značilnosti slenga. Spoznavajo socialne podzvrsti in okoliščine za njihovo rabo (Slovenščina: Predmetni katalog 1998).

3.3 Socialne zvrsti v srednješolskih učbenikih

Uvajanje novih jezikoslovnih pogledov v šolstvo razumljivo nekoliko zamuja, saj je treba nove jezikoslovne poglede prilagoditi za šolsko rabo in izobraziti profesorje. Učbeniki so pri tem pomemben pripomoček, saj je brez njih pouk prepuščen »domislicam in iznajdljivosti vsakega profesorja« (Barbarič 1996: 13). Pregledani učbeniki so iz vseh treh obdobj in obsegajo tako učbenike za gimnazije kot za poklicne šole. V njih sem opazovala predstavitev in opis teorije socialnih zvrsti oz. knjižnega jezika in ugotavljala njegovo morebitno privilegiranje.

V pregled sem vključila učbenike¹⁵ iz 1., tradicionalističnega obdobja (Bajec idr. 1956), 2., strukturalističnega obdobja (Toporišič 1965, 1967, 1970, 1974; Remic Jager 1976; Bibič idr. 1979; Glavan idr. 1986; Dular idr. 1991; Toporišič 1994) in iz 3. obdobja več jezikoslovnih pogledov (Križaj Ortar idr. 1999;¹⁶ Gomboc 2001; Debeljak in Jožef Beg 2004).

Pregled učbenikov je pokazal upravičenost kritik, da je shema socialnih zvrsti narejena z vidika knjižnega jezika (prim. Smole 2004), nakazal pa je tudi problematičnost teorije, saj je shema socialnih zvrsti v šolskih učbenikih še vedno predstavljena tako rekoč enako kot v *Slovenskem knjižnem jeziku 4*, interpretacija in razlage posameznih zvrsti pa se od avtorja do avtorja razlikujejo.

14 Identično besedilo tudi v *Predmetnih izpitnih katalogih za maturo: Slovenski jezik in književnost* iz let 1996, 1997 in 1998.

15 Za natančnejši popis glej vire.

16 Kasnejše izdaje: Martina Križaj Ortar, Marja Bešter, Mojca Poznanovič, Mojca Bavdek, Marija Končina, Darinka Ambrož in Stanislava Židan: 2000–2012.

Slovnica štirih (Bajec idr. 1956) izkazuje prestiž knjižnega jezika in predpisuje čiščenje nemških interferenc iz pisnega in govornega (ne samo knjižnega!) jezika:¹⁷

Preprosti ljudje ne govoré knjižne slovenščine, marveč svoje narečje (Bajec idr. 1956: 74).

Vseh [...] besed jezik ni utegnil toliko prebaviti, da bi bile postale vredna in potrebna sestavina. Mnoge med njimi so ostale kar nepredelane, da se rabijo vsevprek kot nepregibni pridevniki in prislovi: *glib, žleht, žiber, fajn, fovš*. To so mlade izposojenke iz nemščine. V narečjih jih je vse polno. Ohranile so germanski obraz, zatorej niso naše in niso dovoljene ne v knjižni ne v vsakdanji rabi (Bajec idr. 1956: 79).

Učbeniki strukturalističnega obdobja shemo socialnih zvrsti predstavljajo linearno. Na obeh polih je trdni jezikovni sistem (knjižni jezik, narečje), vmes pa pogovorni jezik, ki je bližji knjižnemu ali narečnemu. Ostra meja med knjižnim pogovornim, ki spada med knjižne zvrsti, in pokrajinskim pogovornim jezikom, ki spada med neknjižne zvrsti, je postavljena šele v drugem Toporišičevem učbeniku (1966). Učbenik Martine Križaj Ortar idr. (1999) teorijo socialnih zvrsti nekoliko nadgradi, saj uvede novo razdelitev neknjižnih zvrsti na prostorske (pokrajinski pogovorni jeziki in narečja) in interesne govorice (sleng, žargon, argo). Delitev je upoštevana tudi v učbeniku Mateje Gomboc (2001), v učbeniku Dragice Debeljak in Jožice Jožef Beg (2004) pa zopet umanjka.

Socialne zvrsti so predstavljene podobno, interpretirane pa različno. Kot primer podajam pojmovanje knjižnega in/ali zbornega jezika:

Govorno obliko knjižnega jezika imenujemo zborni jezik (Remic Jager 1976).

Knjižni (ali zborni jezik): ima vodilno vlogo, »ker v njem poteka najpomembnejši del ustnega, predvsem pa pisnega sporazumevanja« (Glavan idr. 1986).

Zborni jezik: »najvišja oblika knjižnega jezika, ki upošteva jezikovno normo«, uporablja se v javnem okolju in je pisan in govoren; knjižni pogovorni jezik: »različica knjižnega jezika, pri kateri sporočevalec ne upošteva popolnoma jezikovnih pravil«, uporablja se v nejavnem okolju in je samo govoren (Gomboc 2001).

Poseben status pomembnosti ima knjižni jezik povsod, saj je že shema socialnih zvrsti narejena z vidika knjižnega jezika. Neposredno pa je poudarjena v šestih

17 Po letu 1918 je prišlo do poskusa iztreljenja nemške interference iz vsakdanjega jezika, ki je kljub vsem stopnjam purizma tedaj še zmeraj živila tako v urbanem kakor predvsem v ruralnem okolju. Poseg se je do določene mere posrečil, posebej dokler ga je spremljal identitetni naboj slovenske jezikovne in s tem narodne emancipacije (Pogorelec 2003: 206).

učbenikih od obravnavanih devetih: (pričakovano) v Bajec idr. 1956, v štirih učbenikih iz strukturalističnega obdobja (Remic Jager 1976; Glavan idr. 1986; Dular idr. 1991; Toporišič 1994), najbolj očitno pa v učbeniku tretjega obdobja (Gomboc 2001). Navajam primere:

Knjižni jezik se ne sklada z nobenim narečjem, ne preteklim ne današnjim, vendar je kljub temu živ organizem – višja, prečiščena stopnja ljudskega jezika (Remic Jager 1976: 18).

Posebnosti zlasti nižjih oblik pogovornega jezika so izrazi, ki so bili prevzeti pretežno v govorjene zvrsti (isti izrazi so seveda znani tudi v narečjih). Ti izrazi po večini niso bili sprejeti v besedni zaklad knjižnega (zbornega) jezika. Na primer: *brigati se, posel, važnost, komad, magari ...* namesto zbornega *skrbeti, opravilo, delo, kupčija, pomen, ravno ...* Uporabljajo se v zasebnem okolju (družina, manjše družbe znancev in prijateljev, tudi poklicne skupine). Sicer veljajo taki izrazi za neestetske (Dular idr. 1991: 26).

Vsi Slovenci ne znajo svojega knjižnega jezika enako dobro. Vsi ga razumejo, če ga poslušajo ali berejo, mnogi pa ga slabo govorijo in pišejo. Razvit knjižni jezik je pogoj za gospodarski in kulturni napredek vsakega naroda, zato je nadvse pomembno, da ga čim bolje obvladamo. Tako se bomo Slovenci od Lendave do Pirana, od Jesenic do Črnomlja laže in bolje razumeli, pa tudi natančneje in lepše govorili in pisali (Glavan idr. 1986: 23–24).

Knjižni jezik je najvišja in najbolj uzaveščena zvrst slovenskega jezika (Toporišič 1994: 48).

V govorni različici knjižnega jezika gre za kršitev jezikovne norme, saj je ta oblika jezika posledica nepopolne rabe strogih jezikovnih slovničnih, pravopisnih in pravorečnih pravil (Gomboc 2001: 30).

4 DOJEMANJE JEZIKOVNIH ZVRSTI MED GOVORCI SLOVENŠČINE

Odgovor na vprašanje, kako slovenščino oz. njeno razslojenost dojemajo govorniki slovenskega jezika, sem iskala s pomočjo ankete. Glede na čas šolanja sem anketirance razdelila na tri generacije, in sicer starejšo, srednjo in mlajšo:

- Za najstarejšo sem opredelila tisto, ki je v srednjo šolo hodila takrat, ko teorija jezikovnih zvrsti v šolske učbenike še ni bila uvedena, zato sem predvidevala, da o njej niso slišali še ničesar. To so tisti, ki so rojeni pred letom 1949.
- Srednja generacija po moji definiciji zajema tiste, ki so srednjo šolo obiskovali takrat, ko so bili Toporišičevi učbeniki *Slovenski knjižni jezik* 1–4 uradno v veljavi (1965–1998). Ti so letnik rojstva od 1950 do 1982.

- Mlajša generacija pa je po tej opredelitvi tista, ki je v srednji šoli imela na voljo tudi druge učbenike (1999–2011), prenovljeni šolski sistem ter zato domnevno drugače dojema zvrsti kot predhodne generacije. V to generacijo spadajo govorniki, rojeni med 1983 in 1996.

Pripadnike vsake generacije sem razdelila še glede na vrsto srednje šole, ki so jo obiskovali: gimnazijo in srednjo poklicno šolo. Zaradi različne zahtevnosti in poudarkov šolanja med gimnazijo in srednjo poklicno šolo (gimnazije veljajo za zahtevnejše in naj bi bolj spodbujale razvijanje sporazumevalne zmožnosti) sem v odgovorih ene in druge skupine predvidevala razlike. Ker pa se je izkazalo, da zaradi majhnega števila anketirancev delitev ni relevantna oz. se niso pokazale nobene posebne razlike, to delitev tukaj izpuščam.

Analizirala sem 49 prejetih anket. Največ anketirancev je bilo v mlajši generaciji – 25 (13 moških, 12 žensk). Iz srednje generacije je anketo izpolnilo 14 anketirancev (5 moških, 9 žensk), iz starejše pa 10 (3 moški, 7 žensk).

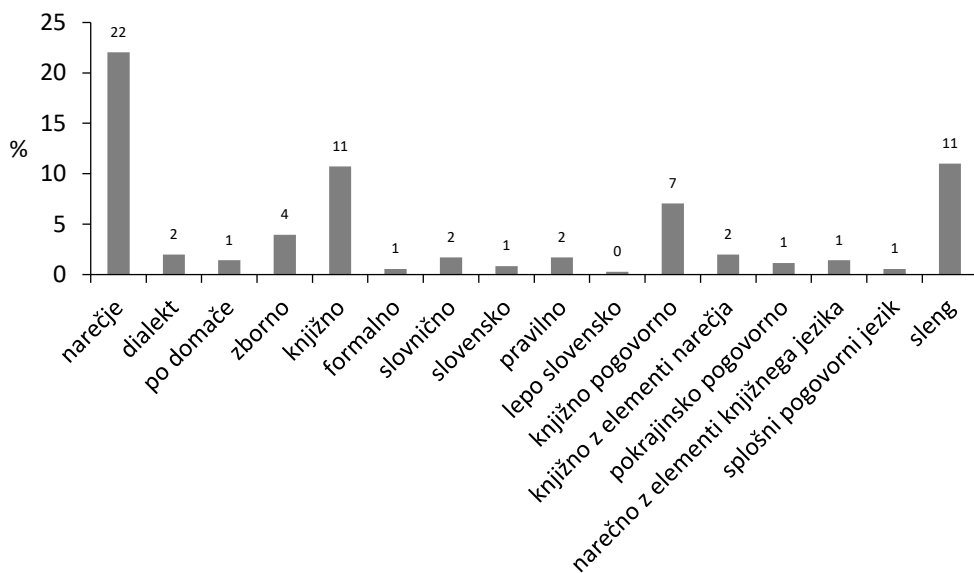
Na zavzetost pri izpolnjevanju anket je precej vplivala težavnost vprašalnika. Ker je bil sestavljen za vse tri generacije, njihovo šolanje pa se je navsezadnje precej razlikovalo, določene generacije (zlasti starejša in mlajša) niso razumele nekaterih vprašanj oz. niso vedele, kaj odgovoriti, in so anketo označile za zahtevno. Za večino je delovala kot šolski test, ki ga morajo pravilno rešiti, saj sem iz odzivov izvedela, da so nekateri rešitve preverjali v pravopisu in učbenikih, skoraj vse pa je zanimalo, »kaj pravzaprav so te socialne zvrsti in kaj bi morali tam napisati«, pri čemer so bili nad mojo razlago zelo presenečeni.

Kljub domnevi, da tudi strukturalizem določa normo knjižnega jezika na podlagi ideologije o lepem in čistem slovenskem jeziku (Stabej 2010a), je dojemanje zvrsti pri govornikih precej bolj prožno. Anketa je pokazala, da bi anketiranci ne glede na starost in to, ali so se o socialnih zvrsteh v šoli učili ali ne, v različnih situacijah uporabili različne zvrsti – ali pa imajo v zvezi s tem vsaj določena pričakovanja. Knjižni jezik ima izrazito prednost le pri zapisanih besedilih (samoumevnost knjižnega jezika v pisnem prenosniku se pri mlajših zmanjšuje) in v okolju, kjer je po mnenju anketirancev knjižni jezik pričakovani in zahtevan (npr. šolsko okolje). V široki rabi so tudi nekatera poimenovanja jezikovnih zvrsti, kakor jih predvideva teorija socialnih zvrsti: narečje, knjižno, sleng in knjižno pogovorno. Govorniki vseh generacij se načeloma zavedajo, da so različne zvrsti primerne za uporabo v različnih okoliščinah, v praksi pa med generacijami prihaja do opaznih razlik.

4.1 Zavedanje zvrstnosti v konkretnih govornih položajih

Po samooceni lastnega govora je spraševalo sledeče vprašanje: *Kako govorite doma oz. s svojimi najbližjimi? Če govorite v narečju, napišite, v katerem.* Pokazalo je, da se proti starejši generaciji povečuje ocena o deležu knjižnosti v domačem okolju. Najmlajša generacija ocenjuje, da doma govorijo v svojem narečju, srednja poleg narečja omenja tudi pogovorni jezik, najstarejša pa svojo govornico v domačem okolju označuje kot jezik, ki je blizu knjižnemu. Visoko stopnjo ocenjene knjižnosti v starejši generaciji lahko povežemo s težnjo učnih načrtov in slovnice iz tradicionalističnega obdobja, ki spodbujajo k uporabi knjižnega jezika tudi v domačem okolju. Pogovorni jezik srednje generacije (sklepamo, da je mišljen jezik, ki je knjižnemu bliže kot narečni) je lahko rezultat jezikovnega prilagajanja zaradi migracij, eden od vzrokov, da mlajša generacija v domačem okolju uporablja narečje, pa zna biti tudi ugled, ki ga je v tem času pridobil narečni govor (prim. odgovore k vprašanju 4).

Odgovori na tretje in četrto vprašanje so potrdili zavedanje govornih položajev in primernost uporabe različnih zvrsti v njih. Govorci bi v različnih situacijah uporabili različne zvrsti ali pa vsaj pričakujejo, da se v določenih govornih položajih uporabi določene zvrsti. Tretje vprašanje je bilo zastavljeno tako, da je za vsak navedeni govorni položaj predvidevalo zvrst, kot je določena s teorijo socialnih zvrsti: *Napišite, kako po vašem mnenju običajno govorijo ljudje v naslednjih situacijah: a) ženica s Štajerske, ko govori s svojo sosedo; b) televizijska napovedovalka, ki bere novice; c) politik na novinarski konferenci; d) Koprčan, ki sprašuje za pojasnilo prodajalko v Ljubljani; e) dva Ljubljancana na kavi v kavarni; f) dijaki, ki se pogovarjajo o testu iz biologije.* Odgovori se večinoma ujemajo s tistimi, ki jih predlaga teorija socialnih zvrsti, vendar govorci pogosto uporabljajo opisne izraze in ne (uveljavljenih) terminov (prim. Grafikon 1). Tako napovedovalki v 88 % pripisujejo, da govori knjižno (z izrazi, ki to pomenijo: zborno, formalno, slovnično, pravilno, slovensko) in knjižno pogovorno (10 %), prav tako politiku (knjižno: 51 %, knjižno pogovorno ali pogovorno: 33 %, omenjena sta tudi žargon in knjižno z narečnimi značilnostmi). Izstopa pogosto pripisovanje uporabe narečja – anketiranci menijo, da ga uporabljajo ženica s Štajerske (98 %), govorca iz Ljubljane (73 %), Koprčan v Ljubljani (55 %) in dijaki (22 %), ki jim je sicer najpogosteje pripisan sleng (61 %). Največja pestrost izrazov se pojavi pri Koprčanu; poleg narečja mu pripisujejo, da govori pokrajinsko pogovorno (22 %), pojavljajo pa se tudi oznake knjižno pogovorno, ljubljansko, knjižno, brez narečja in splošno pogovorno. Pri Ljubljancanih se poleg narečja omenjajo tudi sleng, pogovorno, knjižno in žargon, pri dijakih pa še žargon, pogovorno in knjižno s slengom.

Grafikon 1: Uporabljeni izrazi in njihova pogostost pri odgovorih na tretje vprašanje

Odgovori na četrto vprašanje (*Ali ste mnenja, da je katera izmed oblik jezika,¹⁸ ki ste jih navedli pri prejšnjem vprašanju, boljša, lepša, pravilnejša in/ali pomembnejša od drugih? Zakaj?*) so kljub nerazumljivosti vprašanja (anketiranci so ga označili za zelo zahtevnega) in zaprti strukturi pokazali, da se govorniki zavedajo primernosti uporabe zvrsti glede na okoliščine. Dobra polovica (57 %) iz vseh generacij jih je namreč napisala, da je »vsaka oblika primerna glede na okoliščine«, kljub temu da vprašanje ni ponujalo prostora za takšen odgovor. Preostali odgovori kažejo, da knjižnega jezika anketiranci prvenstveno ne dojemajo kot najpomembnejšega (tako meni le 20 % anketirancev, več iz srednje in starejše generacije), ampak kvečjemu kot najbolj »pravilnega« (36 %). Status »lepšega« je v odgovorih prevzelo narečje (33 %).

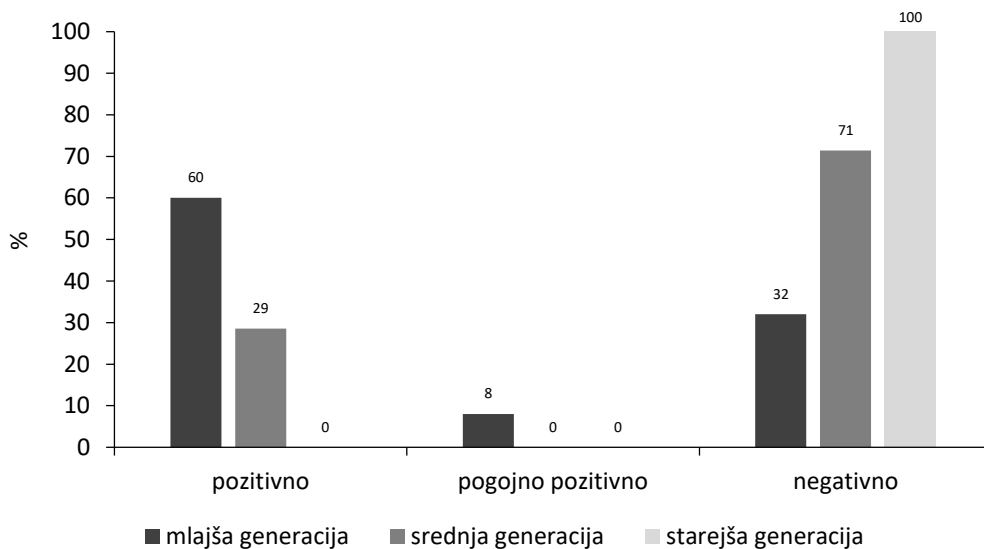
Knjižni jezik ima prednost pri zapisanih besedilih in v okolju, kjer je knjižni jezik po mnenju anketirancev pričakovano in zahtevano (npr. šolsko okolje). Ko otrok v šolskem okolju uporabi v nevtralnem kontekstu zaznamovano besedo, bi situacijo dobrih 80 % anketirancev rešilo tako, da bi ga usmerili v uporabo nevtralnega knjižnega jezika (11. vprašanje: *Predstavljajte si, da ste učitelj/ica v osnovni šoli. Med poukom [...] se z učenci pogovarjate, kako za živali skrbijo pri njih doma. Nek otrok reče: »Naš pes je crknil.« Ali bi ga popravili?*).

18 V anketi, razen pri zadnjem vprašanju, namenoma nismo uporabili termina zvrsti, da smo se izognili napeljevanju na odgovore. Namesto tega smo uporabili izraz »oblike jezika«.

Knjižni jezik govorcei večinoma pričakujejo tudi za zapisani jezik, tudi če je besedilo neformalnega in zasebnega značaja in objavljeno na spletu. V narečju in slengu napisan odstavek z bloga dijakinje je pokazal, da se toleranca uporabe neknjižnih zvrsti v pisnem prenosniku proti starejši generaciji zelo zmanjša (prim. Grafikon 2). Medtem ko je večina mladih besedilo označila za sprejemljivo glede na okoliščine, ga je starejša generacija in večina srednje označila kot popolnoma neprimerne. Argumentacija primernosti oz. neprimernosti besedila je odvisna od tega, katere okoliščine govorec šteje kot relevantne za primernost (prenosnik, mesto objave, starost pisca, vrsta besedila). Mlajša generacija tako upošteva starost piscev, mesto objave, vrsto besedila in manj prenosnik, starejša pa daje velik poudarek pisnemu prenosniku, na katerega so vezana določena jezikovna pravila.

Upam, da se zavedaš, da si moj najljubši stric, pa jih mam kr velik! No, js vem, da sem tvoja najljubša nečakinja, hehe :) Že odkar sem bla mala, si se mi zdel kul, sploh zato, ker zgledaš kot Tom Cruise... :P No, pa s šalo na stran. Nikol, ko sem te kej rabla, nisi odklonil moje prošnje. Nikol nisi reku 'ne' al pa 'ne morem', 'nimam časa'... Pa zmer si mi hotu pomagat oziroma mi še zmer hočeš pomagat, kar se tiče mojih sanj z musko. Se spomneš, kake načrte sma nardila na tisti kavici v Jesenicah? :) Da poznaš enga, ki cd-je pakira... Pa, ko sma sfalila (natančneje, ko sm js sfalila) Radovljico, šla namesto tja, v Jesenice in po tistem groznem vremenu nazaj v Radovljico. Še enkrat sori! :)

(vir: <http://lanafingerprints.blogspot.com/>)

Grafikon 2: Ocenjevanje primernosti jezika spletnega bloga glede na generacijo

4.2 Uporaba terminov/izrazov za socialne zvrsti med govorce

Teorija socialnih zvrsti ponuja obilico terminov, vendar jih je med anketiranci v stalni uporabi samo nekaj, in ti so v vseh generacijah več ali manj enaki. Uporabljeni izrazi in njihova pogostost v odgovorih na tretje vprašanje so prikazani v Grafikonu 1. Govorci za govorne položaje, ki jih predvideva teorija socialnih zvrsti, v največ primerih predvidevajo uporabo narečja in ta termin tudi uporabljajo (22 % vseh odgovorov), sledita izraza knjižno in sleng (oba 11 %), slednji v vseh generacijah, tudi v starejši. Pogosteje je v uporabi tudi izraz knjižno pogovorno (7 %). V vseh generacijah, predvsem pa v srednji in starejši, je v rabi tudi nabor opisnih izrazov za jezik, ki je blizu knjižnemu in knjižnemu pogovornemu (formalno, slovnično, slovensko, pravilno, lepo slovensko) ter sopomenke narečju (dialekt ali po domače), vendar govorimo o zelo majhnih odstotkih (manj kot 4 %). Drugih izrazov govorci bodisi sploh ne uporabljajo bodisi jih uporabljajo samo izjemoma (mestne govorce, pokrajinski pogovorni jezik), spet drugi so odvisni od interpretacije vsakega posameznika (pogovorni jezik, splošni pogovorni jezik).

Odgovori na vprašanje 13 (*Ali ste se pri pouku slovenščine učili o socialnih zvrsteh slovenskega jezika? Kaj so to? Naštejte tiste, ki se jih spomnite.*) potrjujejo kritike nekaterih jezikoslovcev, da je poimenovanje socialne zvrsti neustrezno oz. tudi zavajajoče (prim. Kržišnik 1998; Skubic 2005 idr.). Anketiranci mlajše in srednje generacije, ki so se o teoriji socialnih zvrsti učili v času šolanja (57 % srednje generacije se tega sicer ne spominja), so pod ta termin večinoma uvrstili interesne govorce (sleng, žargon) in izraza prvenstveno niso povezali z delitvijo knjižno – neknjižno. Prvi pomen besede socialen pri govorcih ni »družben v najširšem pomenu besede«, kot ga razlaga Toporišič (1991: 423), ampak »nanašajoč se na gmotni položaj, mesto v družbi« s konotacijo zaznamovanega, posebnega, nevečinskega.

4.3 Izkušnje z govorom v času šolanja anketirancev

Odgovori na vprašanje 9 (*Kako so učitelji od vas pričakovali, da boste govorili npr. pri ustnem spraševanju, pri govornih nastopih? So kdaj popravljali ali komentirali vaš jezik?*) izkazujejo osebne izkušnje, da so anketirance učitelji popravljali, vendar je to glede na odgovore potekalo brez prisile oz. v okviru usvajanja knjižnega jezika. O uporabi svojega jezika (narečja) v šoli večina ni izpostavila nobene posebne izkušnje (vprašanje 10: *Imate kakšno pozitivno/negativno izkušnjo glede uporabe svojega jezika v šoli? Opišite jo.*). Pozitivne izkušnje ima 19 % vseh anketiranih. Nanašajo se na občudovanje in primerjanje različnih narečij med sabo, odkrivanje razlik, smeh na račun različnih govoric, pojavijo pa se tudi pozitivni komentarji o znanju knjižnega jezika, ki so ga anketiranci preko šolanja pridobili in v določeni situaciji

uvideli, da ga obvladajo. 8 % vseh anketirancev je navedlo slabo izkušnjo, ki izhaja iz napetosti med govorčevo (največkrat narečno) govorico in težnjo po izražanju v knjižnem jeziku.

5 SKLEP

Na podlagi raziskave lahko potrdimo, da je koncept zvrstnosti pri anketiranih govorcih prisoten ne glede na starost in čas šolanja. Zavedanja, da se v različnih situacijah uporablja različne zvrsti jezika, tako ne moremo pripisati samo uveljavljanju strukturalističnih pogledov oz. teoriji zvrstnosti, saj bi različne zvrsti uporabili tudi tisti, ki se o teoriji zvrstnosti niso nikdar učili. Anketa je hipotezo, da govorci jezik še vedno presojujejo bolj s stališča tradicionalističnega jezikovnega prepričanja, »kaj je prav« (tj. s stališča knjižnega jezika), kot pa s stališča teorije zvrstnosti, »kaj je primernejše«, ovrgla.

VIRI IN LITERATURA

Literatura

- Barbarič, Nada, 1996: Pouk slovenskega jezika v srednji šoli – stanje, problemi in perspektiva. *Nova revija – Ampak: mesečnik za kulturo* 15/169. 13–14.
- Bitenc, Maja, 2016: *Z jezikom na poti med Idrijskim in Ljubljano*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Dular, Janez, 1971: Nova teoretična izhodišča. Dr. Jože Toporišič: Slovenski knjižni jezik – 4. Delo, 21. 8. 1971. 18.
- Gruden, Ana, 2013: *Pojmovanje socialne zvrstnosti v slovenskem prostoru s poudarkom na šolstvu: Diplomsko delo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Kržišnik, Erika, 1998: Socialna zvrstnost in frazeologija. V: Erika Kržišnik (ur.): *34. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 53–69.
- Nećak Lük, Albina, 1997: Jezikovna identiteta in jezikovno načrtovanje pri Slovencih. V: Dušan Nećak (ur.): *Avstrija, Jugoslavija, Slovenija: Slovenska narodna identiteta skozi čas: Lipica, 29. maj–1. junij 1996 – Österreich, Jugoslawien, Slowenien: Die Slowenische nationale Identität im Wandel: Lipica, 29. Mai–1. Juni 1996*. Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete. 117–132.
- –, 1998: Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995. V: Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski jezik*. Opole: Uniwersytet Opolski – Instytut Filologii Polskiej. [49]–72.
- Pogorelec, Breda, 2003: Slovenski knjižni jezik – norma in življenje. V: Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: ob 450-letnici izida prve slovenske knjige*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja 20). 203–208.

- –, 2011: Ustalitev pisne in knjižne norme slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju. V: Kozma Ahačič (ur.): *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika. Jezikoslovni spisi I*. Ljubljana: založba ZRC, ZRC SAZU – Znanstvena založba Filozofske fakultete. 395–397.
- Skubic, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.
- Smole, Vera, 2004: Nekaj resnic in zmot o narečjih v Sloveniji danes. V: Erika Kržišnik (ur.): *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem. Členitev jezikovne resničnosti*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete (Obdobja 22). 321–330.
- Stabej, Marko, 2010a: *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.
- –, 2010b: Slovnica in ideologija. V: Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča: konvergenca regij in kultur. Slovenski slavistični kongres, Ljubljana, 30. 9.–2. 10. 2010*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 45–56.
- Toporišič, Jože, 1991: *Družbenost slovenskega jezika*. Ljubljana: DZS.
- –, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Trobevšek, Marko, 2009: Pouk materinščine in jezikoslovje. V: Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdobja 28). 379–384.
- Vidovič Muha, Ada, 1994: Strukturalistične prvine v slovenskem jezikoslovju prve polovice dvajsetega stoletja (s poudarkom na Voduškovi razpravi iz leta 1932). V: Marko Juvan, Tomaž Sajovic (ur.): *Individualni in generacijski ustvarjalni ritmi v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi: ob 10-letnici smrti Marje Boršnikove: Mednarodni simpozij v Ljubljani od 24. do 26. junija 1992 pod vodstvom Toneta Pretnarja*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 103–114.
- –, 1996: Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. V: Ada Vidovič Muha (ur.): *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 15–40.
- Vogel, Jerica, 2003: Izhodišča sodobnega pouka slovenskega jezika v gimnaziji in novosti pri maturitetnem izpitu. V: Boža Krakar Vogel (ur.): *Slovenski jezik, literatura in kultura v izobraževanju: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko – Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 19–35.

Viri

- Bajec, Anton, Rudi Kolarič, Mirko Rupel in Jakob Šolar, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.
- Bibič, Jožica, Janez Dular, Vena Kušljan, Alenka Okorn, Zinka Zorko, Ivo Zrimšek, Janko Čar, Rafka Kirn in Vera Mrdavšič, 1979: *Slovenski jezik in stilistika (srednje usmerjeno izobraževanje)*. Ljubljana: Univerzum.
- Debeljak, Dragica in Jožica Jožef Beg, 2004: *Slovenski jezik: učbenik za slovenščino v 1. in 2. letniku nižjega poklicnega izobraževanja*. Ljubljana: DZS.
- Dular, Janez, Rafka Kirn, Marija Kolar, Breda Pogorelec, Ivo Zrimšek in Tine Logar, 1991: *Slovenski jezik I*. Maribor: Obzorja.
- Gimnazija – gradivo, 1962: *Gimnazija – gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta*. Ljubljana. (Izdal Zavod za napredek šolstva LRS. Samo za interno uporabo.)
- Gimnazija – gradivo, 1964: *Gimnazija – gradivo za sestavo predmetnika in učnega načrta*. Ljubljana: Zavod za napredek šolstva LRS.

- Gimnazija – predmetnik, 1975: *Gimnazija – predmetnik in učni načrti*. Ljubljana: Zavod SR Slovenije za šolstvo.
- Glavan, Mihael, Vera Gregorač in Marija Kolar, 1986: *Slovenski jezik in književnost. Učbenik za 1. in 2. letnik skrajšanih programov*. Maribor: Obzorja.
- Gomboc, Mateja, 2001: *Besede 1. Učbenik za slovenski jezik v 1. letniku triletnih poklicnih šol*. Ljubljana: DZS.
- Križaj Ortar, Martina, Marja Bešter, Mojca Poznanovič, Mojca Bavdek in Marija Končina, 1999: *Na pragu besedila 1. Učbenik za 1. letnik gimnazij, strokovnih in tehniških šol*. Ljubljana: Rokus.
- Predmetni izpitni katalog, 1993: *Predmetni izpitni katalog za maturo: Slovenski jezik in književnost*. Ljubljana: Republiški izpitni center.
- Programi i metodska uputstva, 1936: *Programi i metodska uputstva za rad u srednjim školama*. Beograd: Državne štamparije Kraljevine Jugoslavije.
- Remic Jager, Vera, 1976: *Slovenski jezik za poklicne, tehniške in druge šole za gospodarstvo ter družbene službe*. Maribor: Obzorja.
- Slovenščina: Predmetni katalog, 1998: *Slovenščina: Predmetni katalog – učni načrt. Gimnazija*. <http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2005/programi/gimnazija/gimnazija/3sloven.htm> (dostop 28. 9. 2020)
- Tomšič, Janez, 1955: Šolanje učiteljev po osvoboditvi. V: Milan Vrtačnik, Andrej Šavli (ur.): *Zbornik dokumentiranega gradiva o reformi obvezne šole 1955. 1.* Ljubljana: DZS. 133–140.
- Toporišič, Jože, 1965: *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor: Obzorja.
- –, 1966: *Slovenski knjižni jezik 2*. Maribor: Obzorja.
- –, 1967: *Slovenski knjižni jezik 3*. Maribor: Obzorja.
- –, 1970: *Slovenski knjižni jezik 4*. Maribor: Obzorja.
- –, 1994: *Slovenski jezik in sporočanje 1*. Maribor: Obzorja.
- Učni načrt, 1948: *Učni načrt za gimnazije, nižje gimnazije in višje razrede sedemletk*. Ljubljana: Ministrstvo za prosveto LR Slovenije.
- Učni načrt, 1950: *Učni načrt za I. in II. razred gimnazije*. Ljubljana: DZS.
- Učni načrt, 1951a: *Učni načrt za štirirazredno nižjo gimnazijo*. Ljubljana: DZS
- Učni načrt, 1951b: *Učni načrt za delavske gimnazije*. Ljubljana: DZS.
- Učni načrt, 1954: *Učni načrt za nižje razrede gimnazij in višje razrede osnovnih šol*. Ljubljana: DZS. (Izdal Svet za prosveto in kulturo LRS.)
- Učni načrt, 1955: *Učni načrt za višje razrede gimnazij in klasičnih gimnazij. Začasni pravilnik o maturi*. Ljubljana: DZS. (Izdal Svet za prosveto in kulturo LRS.)